

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Силвия Александрова-Янкуловска, д.м.н.,
Декаан на Факултет „Обществено здраве“ при МУ- Плевен
за дисертационния труд на Проф. Соня Колева Тончева, д.м. на тема
„Супервизия и наставничество в сестринството“

Със Заповед № Р-109-236/17.05.2018 г. на Ректора на Медицински университет „Проф. д-р П. Стоянов“ – Варна на основание на Протокол № 124/02.05.2018 г. г. на Факултетния съвет на Факултет по обществено здравеопазване съм определена за член на научното жури по процедура за придобиване на научна степен „доктор на науките“ на Проф. Соня Колева Тончева, д.м. в област на висше образование 7. Здравеопазване и спорт, професионално направление 7.4. Обществено здраве, научна специалност „Управление на здравните грижи“. Със Заповед № Р 109-262/25.05.2018 г. съм определена за рецензент.

Кратки данни за кариерното развитие и квалификации

Соня Колева Тончева е родена 1960 г. в Шумен, където завършва последователно Полувисш медицински институт -Шумен, специалност „Детска медицинска сестра“ (1981 г.), Висш педагогически институт, специалност биология (1988 г.), Шуменски университет, специалност социални дейности (2001 г.). През 2003 г. придобива образователна и научна степен „доктор“ след защита на дисертация на тема „Образователни, организационни и социални аспекти на дейността на медицинската сестра в първичната медицинска помощ“. От 2007 г. е специалист по медицинска педагогика.

Соня Тончева започва професионалното си развитие като преподавател в Полувисш медицински институт-Шумен през 1990 г. Директор на Медицинския колеж в Шумен в периода 1991-2000 г. и Зам. Директор в периода 2000-2005 г. Заема академичната длъжност „доцент“ през 2005 г., а от 2006 до 2015 е ръководител на катедрата по Здравни грижи в МУ – Варна. Придобива АД „професор“ – през 2013 г. Ръководи Филиала в Шумен на МУ-Варна от 2015 г.

През годините кандидатката преминава през редица курсове на следдипломно и продължително обучение, сред които: ESSI-интензивен курс за работа с хронично болни (Финландия), Хигиенни аспекти при грижите за раната, Болници – приятели на бебетата (Турция), Предоставяне на здравни услуги в мултикултурална среда в три модула, Перспективи и иновации в практиката на медицинските специалисти, Да мислим за бебето – важността на ранните взаимоотношения и др.

За последните четири академични години проф. Тончева е реализирала средногодишна учебна натовареност от 392,25 часа със занятия по учебните дисциплини: Философия и въведение в сестринските и акушерките грижи, Управление на здравните грижи, Наставничество в сестринството, Сестрински грижи в ПЗП, Инжекционна техника, Общи грижи за болния със сестринска техника, Общи грижи за болния с инжекционна техника, Организация и методика на работата на социалния работник, Социални и комуникативни умения.като лектор в следдипломно обучение в страната е провела 19 курса.

Научната продукция на кандидатката включва 2 броя монографии, 1 учебник и 5 учебни пособия, 90 научни статии и 50 доклада. Участва в 10 изследователски проекта.

Проф. Соня Тончева е ръководила 11 докторанта, всичките с успешно защитени дисертационни трудове в периода 2010 - 2017 г., а понастоящем е научен ръководител на 8 докторанта. Била е научен ръководител и на 25 дипломанта в МУ-Варна.

Проф. Тончева участва в редакционните колегии на 3 национални и 2 международни списания. Тя е Национален консултант по здравни грижи от 2016 г. и понастоящем. Експерт е на НАОА, Комисията за оценка на здравни технологии към НЦОЗА, Европейския форум на Националните сестрински и акушерски асоциации и СЗО. Рецензирала е 15 учебника и монографии и 22 дипломни работи в магистърската програма по „Управление на здравните грижи“.

Научните постижения на кандидатката са удостоени с Наградата на БАПЗГ за научни приноси към сестринството в България (статуетка на Лесис Кепра), Отличие на МУ-Варна за научни приноси към сестринството, Сребърен орден на БЧК, Кристален приз “The best paper” от научната конференция на РУ „Ангел Кънчев“ 2017 г.

Проф. Тончева владее руски и немски език.

Обща характеристика на дисертационния труд

Дисертационният труд е в общ обем от 273 страници и е структуриран както следва:

- Въведение – 4 стр.;
- Глава 1. Супервизия и наставничество – добри практики и приложимост в сестринството (актуалност на проблема) - 75 стр.;
- Глава 2. Методика и организация на научното проучване – 11 стр.;
- Глава 3. Супервизия и наставничество в България – Резултати от собствени проучвания - 69 стр.;
- Глава 4. Въвеждане на супервизия и утвърждаване на наставничество в сестринството в България – иновативни подходи за признаване на автономна сестринска практика и гарантиране на високо качество на здравните грижи – 82 стр.;
- Глава 5. Изводи, Предложения и Препоръки – 6 стр.;
- Библиография – 17 стр.

Дисертацията включва общо 102 фигури, 1 таблица и 5 приложения в обем от 10 страници.

Актуалност на дисертационния труд

Избраната тема за дисертационен труд на проф. Тончева е иновативна за нашите условия, но потенциалът на разгръщане на клинична супервизия в сестринството е очертан още във въведението. Актуалността на труда е аргументирана с повишените изисквания към дейността на медицинските сестри и тяхната самостоятелна професионална дейност.

Дисертационният труд е първи у нас, изясняващ цялостната концепция относно ролята на различните субекти и предлага модели за теоретично и практическо изясняване на възможностите и условията за прилагане на успешно наставничество и супервизия, като са взети предвид добри практики в други страни.

Оценка на структурните части на дисертационния труд

Глава първа, Супервизия и наставничество – добри практики и приложимост в сестринството, е структурирана в два раздела със съответно 4 и 3 части. Проф. Тончева представя концепцията за клиничната супервизия и значимостта ѝ за сестринството. Тя може да бъде реализирана в неформален вид чрез търсене на подкрепата на колега, обикновено по-опитен и по-високо стоящ в йерархично отношение. В контекста на сестринството в тази роля могат да влязат други медицински сестри или старши клиницист. Клиничната супервизия не е обаче само мениджърски инструмент, а и форма на професионално развитие и може да бъде реализирана в контекста на съвместна дискусия на случаи, преглед на записи, съвместно интервюиране. Сред принципно оскъдната литература в сферата на сестринство клиничната супервизия е малко изследвана.

Интересен е въпросът дали супервизията може да осигури защита на медицинските сестри и да предотврати професионалния стрес и „бърнаут“ синдрома. Допълнителни позитивни ефекти на супервизията са създаването на условия за честни и открити взаимоотношения, възможност за конструктивна критика, даване на положителна обратна връзка, подобряване на грижите за пациентите чрез развитие на професионалните умения, намаляване на оплакванията и увеличаване на морала на персонала, предпазване от съдебни последици за практикуващите медицински сестри.

По-нататък проф. Тончева се спира на опита на Великобритания и Австралия, където клиничната супервизия на медицински сестри е въведена в края на 80-те години на миналия век. Разграничени са три типа супервизия: редовни индивидуални сесии, групова супервизия и мрежова супервизия и са обобщени основните умения, права, задължения и отговорности на клиничния супервайзър и на супервизирания.

Първата част на обзора завършва с преглед на различните начини за осъществяване на сестрински труд и моделите на иновативни сестрински практики, разработени в МУ-Варна, за прилагането на които е необходима супервизия.

Втората част разглежда произхода и същността на наставничеството, практическото обучение на медицинската сестра във висшето медицинско училище у нас и наставничеството в сестринството.

В изводите от литературния обзор проф. Тончева подчертава, че в условията на дефицит от медицински сестри се търсят начини за подкрепа, насърчаване, наблюдение и прилагане на съвременни форми при оказване на здравните грижи. Наставничеството и супервизията намаляват текучеството, благоприятстват адаптацията на младите кадри, предотвратяват конфликтите и водят то по-висока мотивация и удовлетвореност от работата.

Недостатъчно изследваният потенциал на наставничеството и супервизията за развитието на сестринството стимулират научния интерес на проф. Соня Тончева за разработване на настоящия труд.

Литературният обзор се опира на 257 източника (72 на кирилица, 185 на латиница), от които 195 (75,8%) са публикувани след 2000 г.

Целта на проучването е да се изясни същността на супервизията и наставничеството в сестринството и на тази основа се предложат Модели за

прилагането им в сестринската практика, като необходимо условие за признаване на автономия на професията в България.

За реализация на поставената цел са формулирани **дванадесет задачи**, четири от които се изпълняват с извършването на задълбочения литературен обзор. Следва да се предложи модел за формиране на медицинската сестра-супервайзър; да се проучи мнение на експерти, наставници, студенти, главни медицински сестри; да се анализират резултати от приложени инструменти за поддържане на качеството на обучение; анализ на съдържание на есета на студенти; предложение на морели за прилагане на супервизия; установяване на приликите и разликите в практическата дейност на супервайзъра и наставника и да се предложи модел на професионално развитие на медицинската сестра с участието на такъв.

Дефинирани са четири хипотези, три от които са негативни:

X1: Въвеждането на супервизия в сестринството в България няма да допринесе за признаване на автономия в сестринската практика.

X2: Дефинирането на функциите на наставника и супервайзора няма да са достатъчни, няма да се възприемат от сестрите и може да се създаде напрежение в практиката.

X3: Поради липса на традиции в прилагането на сестринска супервизия редовите сестри ще възприемат супервайзора като контролор и оценител, от който ще изпитват респект и притеснение, ще се чувстват подценени.

В проучването на супервизията са обхванати 2 групи респонденти: 42 преподаватели от катедрите по здравни грижи на университетите в страната и 31 главни медицински сестри на университетски, многопрофилни и специализирани болници.

В проучването на наставничеството са обхванати 4 групи респонденти: 260 студенти в специалност „медицинска сестра“ на ниво преддипломен стаж и клинична учебна практика, 189 наставници на студенти, 167 дипломанти от магистърската програма по УЗГ и 27 експерти (ръководители по здравни грижи). Обхванати са над 50% от всяка от групите в проучването.

Силно впечатление прави прилагането от кандидатката на разнообразни методи за качествен анализ на данни. Използвана е пряка индивидуална анкета, полустандартизирано интервю, документален анализ на нормативни документи и учебна документация.

Методологията на проучването е описана много подробно и отговаря на всички изисквания за прецизно научно изследване, което гарантира висока валидност и надеждност на получените резултати.

Резултати от собствени проучвания

След представяне на характеристиката на изследваните лица по образование (с доминиране на магистрите по УЗГ), клиничен стаж като главна медицинска сестра (над 5 години за 55,20%), академична длъжност (асистент – 47,6%, гл. асистент – 16,7%, доцент – 31% и професор – 4,8%), преподавателски стаж (над 10 години за 57,1%) и институционална принадлежност (по 23,8% за респондентите от МУ-Варна и МУ-Пловдив) проф. Тончева изследва мнението на експертите за необходимостта от въвеждане на клинична супервизия. Впечатляващо е единодушието в мненията на лицата със стаж над 10 г., които категорично подкрепят въвеждането на клиничната

супервизия в България. Болшинството респонденти (100% от главните медицински сестри) и 85,8% от преподавателите смятат, че медицинската сестра може да осъществява клинична супервизия. В същото липсата на законодателство се вижда като пречка за въвеждането ѝ от 83,9% от главните сестри и 88,9% от преподавателите.

Кандидатката стъпка на съществуващите практики в редица страни за придобиване на специализация по клинична супервизия, за да изследва мнението на главните сестри и преподавателите по този въпрос. И двете групи убедително потвърждават такава необходимост – съответно 83,9% и 85,4%. Мненията на двете групи се различават по отношение на продължителността на такава специализация, като сред главните сестри преобладава (64,5%) мнението за година и половина, а сред преподавателите (54,8%) – за една година.

Високи очакванията към приносите от клиничната супервизия. Експертите считат, че въвеждането на клинична супервизия ще доведе до промяна в качеството на здравните грижи (67,70), както и до утвърждаване на автономност и кариерно развитие. Около 42% считат, че въвеждане на супервизия ще допринесе за издигане на имиджа на професията. Наставничеството от друга страна повишава ефективността на учебния процес според 78,6% от студентите. За 69,5% от самите наставници наставничеството повишава мотивацията и удовлетвореността от работата.

Очаквания супервайзърът да бъде лице с магистърска образователна степен и специализация са споделени от 61,9% от преподавателите и 38,7% от главните сестри. Относно качествата на супервайзъра, обаче, са изказани много разнообразни мнения, което проф. Тончева отдава на липсата на клинична супервизия и реален опит с нея у нас.

Реалната картина на наставничеството в нашата образователна традиция е представена в следващия раздел, от където се вижда, че възрастовата група 40-50 г. е 31,2%, следвана от 30-40 г. (28%) и над 50 г. (26,5%). С ОКС „магистър“, обаче, са само 28,7% от наставниците. Професионализмът на наставника е най-ценен (72,1% от студентите. Професионалните умения са и водещи (49,2%) в подбора на наставници по мнение на експертите.

Поради всеобхватността на изложените резултати в глава трета бих препоръчала обобщаването на междинни изводи.

В Глава четвърта проф. Тончева изследва предпоставките за прилагане на супервизия в сестринството в България като стартира с правен анализ на нормативни документи, регламентиращи обучението и професионалната реализация на медицинската сестра у нас. Стига се до извода, че съществува законодателна рамка въпреки нейната непълнота, но за въвеждането на супервизия и утвърждаване на наставничество трябва да се направят допълнения в Закона за съсловната организация на медицинските сестри, акушерките и асоциираните специалисти, Наредба №1 от 22.01.2015 г. за следдипломното обучение в системата на здравеопазването, ЗЛЗ, ЗЗ, Методично указание №3 от 29.03.2000 г. за устройството и дейността на лечебното заведение Хоспис.

Ключов приложен акцент в дисертационния труд е предложеният **Модел за супервизия в България**, базиран на: Организационно-техническа рамка на супервизията в институционален контекст, използване на различни видове и форми на

супервизия, Основни цели на супервизията в сестринството, Очаквани ефекти от прилагане на супервизията. Разписани са и професионалните компетенции на Модела на супервайзър. Тези концепции се вписват в общата рамка на Континуум на супервизията в сестринството в България, който представя супервайзъра като следващо ниво на развитие на медицинската сестра-ръководител.

Кандидатката аргументира **Теоретичен модел за прилагане на наставничество** с изведени **Правила за създаване на качествена организация на практическото обучение** за студента/стажанта, наставника и преподавателя. Поради спецификата на различните практични бази е необходимо разработване на алгоритми. В дисертационният труд са изложени **Алгоритъм за приемане на студенти в учебно-практическа база и Алгоритъм за подбор на наставници**. Обърнато е внимание и на специфичната документация за подпомагане на работата на наставника като е представен и анализиран **Фиш за оценка на стажант-медицинска сестра**.

Допълнително изследвани документи са: Въпросник за възможностите за провеждане на клинична учебна практика, Книжка на стажанта, Дневник за наблюдение и контрол.

На базата на собствения опит и резултатите от научното изследване е предложен проект на **„Длъжностна характеристика на наставника“**. Предложените инструменти за поддържане на качеството на обучение чрез прилагане на наставничеството в сестринството изграждат представата за един добре подреден практически модел, който ще спомогне за извличане на максимални ползи от процеса на наставничество.

В заключение специално внимание заслужава **оригиналното качествено изследване на образа на наставника**, базирано на 85 есета на тема „Моят наставник“ и 124 есета на тема „Какъв наставник искам да бъда?“. В първата група тематични есета са идентифицирани 20 характеристики. Във втората група тематични есета са идентифицирани 12 характеристики. Последните биха се възприемали по-лесно, ако бъдат етикирани. Дескриптивният подход е подсилен от цитати на студенти. Бих препоръчала заличаване на идентификационната информация на изследваните лица при последващо публикуване на този материал с оглед спазване на най-новите стандарти на публикационната етика.

В самия край на главата проф. Тончева се спира на **разликите и приликите между супервайзър и наставника**, за да заключи, че те не се изключват взаимно, а се допълват. На базата на обхванатите литературни източници е направено сравнение по 5 елемента: контекст, време, взаимоотношения, ниво на ангажираност и резултати.

Така разработеният дисертационен труд продължава традициите на научната работа на проф. Тончева, която следя с интерес през годините. Държа да подчертая силният приложен аспект на разработките на цялата научна школа последователи, които тя създаде. В този смисъл предложеният ни труд е логично продължение, но не бих казала „завършек“, на оригиналния принос на Варненската школа за развитието на сестринството като научно направление у нас. Не е „завършек“, защото имам основания да очаквам, е проф. Тончева и колектив ще разгърнат и други иновативни идеи занапред.

Изводи, приноси и препоръки в дисертационния труд

Оформени са 10 извода като проф. Тончева е предпочела подхода на систематизиране на богатия емпиричен материал и резултатите от качествения анализ без директно заключение за потвърждаването или отхвърлянето на работните хипотези. Дедуктивно погледнато, обаче, трите негативни хипотези се отхвърлят в дисертационния труд, което е най-категорично за първата от тях. Супервизия в сестринството у нас, според експертите, може да допринесе за промяна в качеството на здравните грижи, автономна дейност на медицинската сестра и издигане имиджа на професията.

Предложенията и препоръките имат конкретен адресат, реалистични са и са добре обосновани в основния текст на дисертацията.

Съгласна съм с формулираните шест теоретично-познавателни и четирите практико-приложни приноса.

Авторефератът отговаря по структура на общоприетите изисквания. Обемът би могъл да се оптимизира, но е оправдан предвид на обхвата на темата. Съдържанието на дисертационния труд е отразено пълно и точно. Представени са най-съществените резултати и установените зависимости, както и изводите, приносите и препоръките от проучването.

Във връзка с дисертационния труд са направени 24 публикации, от които: 1 монографичен труд, 3 статии в чужбина и 6 пълнотекстови доклада. Останалите статии са отпечатани в уважавани наши научни списания: Здравни грижи, Социална медицина, Здравна икономика и мениджмънт, Scripta Scientifica Salutis Publicae. Изключително впечатление прави факта, че първите публикации на кандидатката по темата на дисертационния труд датират от 1995-1996 година, което показва задълбоченото изучаване на проблема и историческото проследяване на развитието му в национален и международен мащаб.

Заключение

Представеният дисертационен труд "Супервизия и наставничество в сестринството" се отличава с изключителна актуалност, оригиналност, методическа иновативност и прецизност. Изведените теоретични и приложни приноси заслужено биха намерили място в бъдещи изследвания в областта на общественото здравеопазване.

Дисертационният труд напълно отговаря на изискванията на Правилника за развитие на академичния състав в Медицински университет-Варна, поради което убедено предлагам на уважаемите членове на Научното жури да гласуват положително за присъждане на образователна и научна степен **„Доктор на науките“** по научната специалност „Управление на здравните грижи“ **на проф. Соня Колева Тончева, д.м.**

11 юни 2018 г.

Рецензент:

Проф. д-р С. Александрова-Янкуловска, д.м.н.

